

Сатаева Г.С.

**ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН “ТООЛОР КУЛАГАНДА” РОМАНЫ НЕМИС
ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН КАБЫЛДООСУНДА**

Сатаева Г.С.

**ВОСПРИЯТИЕ РОМАНА ЧЫНГЫЗА АЙТМАТОВА “КОГДА ПАДАЮТ ГОРЫ”
НЕМЕЦКИМИ УЧЕНЫМИ**

G. S. Sataeva

**CHYNGYZ AITMATOV'S POEM “WHEN THE MOUNTAINS FALL” IN GERMAN
SCHOLARS PERCEPTION**

УДК 801.1.043.3

Бул макалада Чынгыз Айтматовдун “Тоолор кулаганда” романыны боюнча немец окумуштууларынын жана окурмандарынын сын пикирлери каралган. Аталган роман – мурдагы коммунисттик коомдук система урап, анын ордун рыноктук-экономикалык мамилелер ээлей баштаган өткөөл мезгилде, т.а. бүгүнкү кыргыз коомчулугунда жүрүп жаткан социалдык-маданий, социалдык-психологиялык өзгөрүүлөрдү көркөм чагылдырган социалдык-философиялык роман экендиги тууралуу айтылган пикирлер немис окумуштуулары тарабынан «Тоолор кулаганда» романынын идеялык-проблемалык концепциясын туура түшүнүшкөндүктөрүн далилдейт.

Негизги сөздөр: саясат, базар экономикасы, тагдыр, гумандуулук, каарман, коомдун проблемалары, ыйман, адамгерчилик, аң-сезим.

В данной статье рассмотрены критики немецких ученых и читателей на произведение Чынгыза Айтматова “Когда падают горы”. Определяется концепция правильного взаимопонимание идейной проблематики романа со стороны немецких ученых, утверждаются взгляды на то, что этот роман, отражающий социально-философские и социально-культурные изменения, происходящие в кыргызском обществе, во время упада коммунистической системы и рыночно-экономической системы.

Ключевые слова: политика, рыночная экономика, судьба, гуманность, герой, проблемы общества, нравственность, человечность, сознание.

This article considers the criticism of German scholars and readers of derivative Chyngyz Aitmatov "When Mountains Fall" and defines the concept of a correct understanding of the ideological novel perspective on the part of German scholars, that says the views that this novel, which reflects the socio-philosophical and socio-cultural change taking place in the Kyrgyz society, that time you drop the communist system and market economic system.

Key words: politics, market economics, destiny, hero, problems of society, morality, humaneness, consciousness

Чынгыз Айтматовдун соңку «Тоолор кулаганда» романы “Ак илбирс” деген аталыш менен Фридрих Хитцердин котормосунда Цюрихтеги «Унионсферлаг» басмаканасынан алгачкы басылышында эле 20000 экзemplар тиражда 2006-жылы жарык көргөн. Фридрих Хитцер Айтматовдун дээрлик көпчүлүк китептерин немис тилине так, даана кылып которгон.

Айтматовдун немис чөйрөсүнө кеңири таанылышына чоң салым кошкон окумуштуу, жазуучулардын бири да Фридрих Хитцер болуп эсептелет.

«Тоолор кулаганда» романы – мурдагы коммунисттик коомдук система урап, анын ордун рыноктук-экономикалык мамилелер ээлей баштаган өткөөл мезгилде, т.а. бүгүнкү кыргыз коомчулугунда жүрүп жаткан социалдык-маданий, социалдык-психологиялык өзгөрүүлөрдү көркөм чагылдырган социалдык-философиялык роман экендигин немис сынчылары, жазуучулары жана басма сөздөрү да жазып жатышты. Юулияне Иноземцева өзүнүн «Wenn die Jugend nicht mehr zu uns kommt, dann tragen wir daran eine Mitschuld» («Если молодёжь к нам не приходят, тогда несем мы тоже совиновность») деген макаласында роман тууралуу: «Романда бүгүнкү Кыргызстан туурасында баяндалып, глобализациянын ар бир адамдын тагдырына тийгизген таасири көркөм сүрөттөлөт. Чыгармада биздин күнүмдүк жашообузду аныктаган проблемалар: саясат, экономика, жаратылышка болгон жырткычтык мамиленин кесепеттери, адамдын саткынга айланышы, бакыт издөө, тагдырлар, сүйүү жана үмүт баяндалган. Бул зор китеп», - деген пикирин билдирет. Юулияне Иноземцеванын «Бул зор китеп» дегени да көңүл бурарлык нерсе. (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г.Сатаева)

Германияда Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгы тууралуу радиоуктуруулар боюнча берилип, чыгармаларынан үзүндүлөр да окулуп турат. «Ди Берлинер Литературкритик» аттуу берүүдө (13.10.2008) Диитер Виин Айтматовдун эки чыгармасы «Ак кеме» повести жана «Тоолор кулаганда» романындагы окшоштуктар жөнүндө айтылат: «1970-жылдары жарык көргөн “Ак кеме” новелласы Советтер Союзунда кызуу талкуу жараткан. Айтматовдун бул чыгармасы социалисттик реализмдин поэтикасына коошпой тургандыгы ачык байкалган. Анткени сөз болуп жаткан чыгарманын өтө пессимистик маанайда, трагедиялуу аякташында каймана каяша катылып жаткандай...

Диитер Виин 13.10.08. Берлин адабий – сын радио уктуруусу аркылуу «Тоолор кулаганда» романына төмөнкүдөй пикирин билдирген; «Ак илбирс» – бул мурас, ошол эле учурда – моралдык эскертүү жана эскерүү. Чынгыз Айтматов эгемендүүлүккө эгедер болгондон (1991) кийинки өз

өлкөсүн “демократиянын аралы” деген мактоолорго бөлөгөн сөздөрдүн анын азыркы өнүгүүсүнө төп келбегендигин сынга алат. Глобализациянын таасирлери, жаратылышты жырткычтык менен эксплуатациялоо, кылмыш дүйнөсүнүн күч алышы элдин жашоосуна зарыл деген негиздерге коркунуч туудуруп жаткандыгы баяндалат. Коммерция менен аңчылык бизнесинен, бийлик менен байлыктын таасиринен азат болгон эки жанга: бир кезде күч-кубаттын символу болгон карт жаабарс менен чындыкты айтып алып оңтойсузданган утопиялык апенди, турмушка ыңгайлаша албаган идеалист көз карандысыз журналистке орундун жоктугу чыгарманын ачуу чындыгы.

«Ак кеме» жана «Ак илбирс» – Чыңгыз Айтматовду түшүнүүнүн ачкычтары. Баланын трагедиялуу өлүмү менен Арсен Саманчиндин Молоташ үңкүрүндө көз жумушу искусство адамды өзгөртө алуу кудуретине эгедер деген турмуштук ишенимин тастыктап тургандай сезилет. (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г. Сатаева)

Ал эми Паул Вальцер «Wochenzeitung» («Жумалык гезит») 10.05.2007 №19 санына жарыяланган «Globalisierung auf kirgisisch» («Глобализация по кыргызски») деген макаласында: “Узак тыныгуудан кийин чебер калемгер «Ак илбирс» менен кайтып келип, өз элинин эзелки жомогу менен азыркы Кыргызстандагы карама-каршылыктарын байланышта баяндаган чыгарма жаратты», - деген баш сөз менен баштап, “Кайра куруудан кийинки кусалык” деп аталган бөлүкчөсүндө, Айтматов мурунку чыгармаларындай эле миф, легендаларды азыркы турмуш менен байланыштыргандыгын жана анын артында кайра куруудан кийинки кусалык байкалып тургандыгы, жупуну, бирок стабилдүү киреше таап, эч кандай капиталисттик окуяларга аралашпай эле жашаган колхоз учурундагы жакшы бир калыптагы жашоо бир нече жолу эскерилгени тууралуу жана СССР таркаса деле Айтматов дагы эле орусча жазып жаткандыгын, атүгүл эркин журналист дале болсо эски маркадагы «Нива» автомашинасы менен жүргөндүгүн символикалык акт катары эсептеленээри айтылган:

Айтматов өзүнүн башка китептериндегидей эле бул чыгармасында да элинин жомок, болумуштарын соңку мезгилдердин жетишкендиктери менен катар коркунучтары, карама-каршылыктары менен да байланыштырган. Арткы пландан кайра куруу доорунун өтүп кеткендигин жоктогон өкүттүн үнү сызылып тургандыгы ачык байкалат. СССР кулагандан кийин деле Айтматов чыгармаларын орус тилинде жазууну уланткан, Айтматов үчүн орус тили адабий тилдик сыпатын жоготкон эмес. Бир нече ирет стабилдүү, жакшы колхоз мезгилдери эскерилип өтөт. Ал учурларда бардык адамдардын жупуну болсо дагы жетиштүү кирешеси болуп, бизнестин чуулгандуу окуяларына эч ким аралашкан эмес. Бул китепте жаңы немисче (же жаңы кыргызча) “бизнес” деген сөз жакшы эски бизнести сүрүп

чыккандыгы сүрөттөлгөн. Иштерман журналисттин советтик, эски “Нива” маркасындагы машинени айдап жүрүшү да - терең символикалуу акт.”

Айтылган пикирлер немис окумуштуулары тарабынан «Тоолор кулаганда» романынын идеялык-проблемалык концепциясын туура түшүнүшкөндүктөрүн далилдейт. Жаңы коомдук-тарыхый кырдаал адамдарды оор тандоонун алдына алып келип койду. Буга караганда Горбачевдун «кайра курууда» адамдар ички канат байлап, келечекке үмүттүү карап калгандыгын Чыңгыз Айтматов чыгармасында акырын кылтыйтат. Арсендин ички-психологиялык кармашында булар ачык эле байкалат. Немис окумуштууларынын Арсендин «Нивасы» – «символикалык акт» дегенге кошулбай коюуга да болбойт.

Жогорудагы немис окумуштуусунун көз карашын белгилүү Айтматов таануучу Лайли Үкүбаеванын “Чыңгыз Айтматов жана азыркы адабий процесс” деген эмгегинен да көрүүгө болот:

“Түнкү көчөдө “советтик” Нивасында баратып ал ушуларды ойлонду. Көнгөн машинасы, андан жакшысын ал каалаган да эмес, анын үстүнө чөнтөгү жука” (Айтматов Ч. Тоолор кулаганда (Кыз кайып). – Б., 2009. – 62-б.)

“Тоолор кулаганда” романындагы жогорку жана башка ушул сыяктуу тексттерди, ой-толгоолорду окуп жатып, а эгер эле “эсил кайран коммунисттик партия, партиялык бюро, тоталитардык башкаруу” бүгүн кайра жанданып келгенде Ч. Айтматовду Айтматов экенине карабай, 1937-жылдардагыдай кылып, “өткөндү көксөп жатасың, азыркы замандын душманысың” деп, азабын колуна берип, партиянын катарынан чыгарып, куугунтукка алмагы турган иш эле деген ойго жетеленесиң. Сөзсүз, сөзсүз ошондой болмок. Болгон жана азыркы учурда башыбыздан өткөрүп жаткан коомдук-саясий, тарыхый турмушубуздун күнгөй-тескейин ачык айтуу, ал тууралуу минтип көркөм чыгарма жазуу, канткен менен эгемендүүлүккө, сөз эркиндигине жетишкен азыркы учурдун шарапаты... Ал эми ошол эркиндикти, демократияны кандай урунуп жатабыз бул, албетте, башка кеп, башка маселе”.

Чыңгыз Айтматовдун «Тоолор кулаганда» романына айрым немис окурмандарынын ой-пикирлери:

«Триллердин тили менен жазылган коомдук-социалдык маңыздагы маселелерди козгогон роман». Клаус Биигерт, Гразбрунн 01.07.2007 (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г. Сатаева)

«Айтматов өзүнүн параллель эки окуясын чебер байланыштырып, романдын салыштырмалуу аяктоосуна алып барган». Керстин Ахенбах, Майнц 09.07.2007

«Айтматовдун соңку жаңы романы – анын мекенинин мифтеринин жаңы өңүттө кайра жаралышы. Ошол эле учурда аларда коомдук пикир жана

бийик махабат туурасында да айтылган». Ева Унтерхубер, Зальсбург 15.06.2007.

«Кыргыз калемгери Чыңгыз Айтматовдун шедевринде эски мифтерге жаңы өмүр берилген». Рудольф Метинер, Виин 01.06. 2007. (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г. Сатаева)

«Ак илбирс» – бул татаал китеп болгону менен, укмуштуудай кызык. Бул чыгарма эски баркыт өңдөнгөн тилде жазылып, андагы икая, окуялар чыгарманын жыйынтыгында жаңы идеялар менен толгонууларды жаратат. Айтматов легендарлуу аңгеме традициясын жаратуу менен аны азыркы 21-жүз жылдыктын реалийлерине алып барып такаган. Айтматовду жазуучу деп гана атап коюу жупунулук болмок, Ал – Адам, ал – Акын».

Корина Хениг, түндүк немис радиосу, Гамбург 15. 05. 2007

«Триллердеги драматизмдин жемиши өңдүү Айтматов кыргыз мифтери менен легендаларын жупуну тил менен бере алган. Маселен, «Кыз кайыпта» өз сүйгөнүн ай талаадан издеген кыз кайыпты сүрөттөөсү феноменге жакындап турат. Ал эми ошол эле маалда адамды арамдыкка чулгаган терроризмдин тамыры жакырчылыкта жатканын таасын бере алган». Даниел Цаано, Берн гезити 10. 05. 2007 (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г. Сатаева)

«Кыргызстанда төрөлгөн автордун сыйкыр композициясында, жаратылышы менен тоолору талкаланып жаткан анын мекенин коргоп калууга болгон жандалбасы байкалат». Петер Пиза, Вена 12.05. 2007. (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г. Сатаева)

Анын мекени үчүн өтө эмоционалдуу манифест экендиги шексиз жана ал жаңы экономикалык түзүлүштө өз ордун табышы керек. Анда курмандыктардын да болушу күмөн туудурбайт. Ошого карабастан Айтматов үмүт шамын жандырган. Аягында мифтер баарын жеңет». Констанция Фрей, Фрейбург 05.05.2007.

Германияда кыргыз жазуучусунун окурмандык ийгилиги анын чыгармаларынын коомдук саясий багытка шартталгандыгында жана жазуучу идеологиялык чектөөнү жеңип чыгып, жалпы улуттар аралык окурмандарына жалпы адамзаттык аң-сезиминин табигый маңызын ачып бергендигинде. Ошондуктан анын чыгармалары эч убакта эскирбейт, өзүнүн актуалдуулугун жоготпойт жана окурмандарын дайыма глобалдуу мүнөздөгү проблемалар менен жашоого үндөйт. Ошону менен бирге Айтматов чыгармаларында каармандарынын көркөм аң-сезимин жалпы адамзаттык аң-сезимге, жалпы улуттук баалуулукту жалпы дүйнөлүк баалуулуктун деңгээлине көтөрө алган.

Айрыкча жазуучунун «Ак кеме» менен «Тоолор кулаганда» романынын салыштырылышы көңүлдү бурат. Кыргыз, орус илимпоздорунда мындай салыштыруу кездешпейт. Менимче бул чет элдик көз караш, сын пикир. Чындыгында да эки чыгармада тең адам рухунун сырткы жагдайлардан улам талкаланышы сүрөттөлгөн. Эки учурда тең «Дүйнө ордундабы?» деген жалпы адамзаттык суроо туулат жана күн тартибине кырынан коюлат. Айрыкча акыркы Даниел Цаанонун «Түбөлүк колукту» жана «Тоолор кулаганданын» кудум триллердей болгон тарыхынын негизинде «кедейлик» жатат деген ою ойлонтопой койбойт. Өз сүйгөнүнө кошула албай өмүр бою кан какшап калган колуктунун да, асыл ойлорун адамзатка жеткирип, «Кыз кайыпты» театрга коюп, Айдананы роль аткартууга жетише албай калган Арсен Саманчиндин тагдырынын, трагедиясынын негизинде бүгүнкү күндөгү социалдык маселе, тактап айтканда кедейлик турганы ачуу чындык.

Кандай гана көркөм чыгарма болбосун, чыгарманын нукура көркөм асыл-наркы ал канчалык даражада өз доорунун курч проблемасына түздөн-түз кийлигишип, ачык, даана тартылган образ аркылуу келечек чындыкты, перспективаны ачып көрсөткөн касиет-сапаты менен аныкталат. Ушул жагдайдан алып караганда Айтматовдун повесттери жана романдарында өз доорунун эң оор, эң татаал проблемалары тикелей коюлуп, ар тараптан толук ачып көрсөтө алган касиет-сапаты менен Чыңгыз Төрөкулович Айтматов азыркы замандагы дүйнөлүк, жалпы адамзаттык окуя экени эч кимге талашсыз чындык.

Жыйынтыктап айтканда, Чыңгыз Айтматовдун акыркы романы да немис окуучулары, изилдөөчүлөрү тарабынан жылуу кабыл алынып, жогору баалангандыгын жогоруда келтирилген пикирлер тастыктап турат.

Адабияттар:

1. Inozemtsev Juliana. Der Schneeleopard von Tschingis Aitmatow. Halle.
2. Aitmatow, Tsch. Der weiße Dampfer. – Frankfurt am Main., Suhrkamp Taschenbuch, 1993. S. 233.Saale, 31. 03.2007.
3. Gutsche, I. Menschheitsfragen, Märchen, Mythen zum Werk Aitmatows. Verlag Halle Leipzig, 1987, S. 131.
4. Ruht Weiss. Die Richtstatt. Legenden und religiöse Motive im Werk Tschingis Aitmatows. //Literaturkritik. de. № 4, April, 2008.
5. Tschingis Aitmatow. Der Schneeleopard. Unionsverlag, Zürich, 2007.S. 310
6. Үкүбаева, Л. Чыңгыз Айтматов жана азыркы адабий процесс [Текст] / Л.Үкүбаева.– Б., “Турар”, 2013. 256-б.

Рецензент: д.ф.н.,доцент Акынбекова А.У.